

”Vi har lært at blive små sammen omkring de store spørgsmål.”

Hvordan forske i eksistentiel og åndelig omsorg, når fokus er på den filosofiske samtaledimension i palliativt arbejde?

Finn Thorbjørn Hansen

er professor i filosofisk og dialogisk praksis og ansat ved Center for Dialog og Organisation, Aalborg Universitet. Hans forskningsområde er filosofisk vejledning og eksistentiel fænomenologi med fokus på undringsbaserede refleksions og samtaleformer inden for professionsudvikling og højere uddannelse. Han har skrevet adskillige bøger og artikler, senest bogen At undres ved livets afslutning (udkommer i starten af 2016).

Abstract

This article describes a ‘third way’ to a work with spiritual care in palliation. Normally spiritual care is theoretically understood and practically unfolded through either a psychological (therapeutic) or theological (pastoral counselling) approach. In a 3-year action research project on a Danish hospice the action researcher and the ‘actors’ or co-inquirers from the hospice had a shared inquiry into how philosophical conversations may be another way to strengthen a palliative team’s qualifications to lead conversations with patients, relatives and other colleagues about the Big Question of Life and Death. The article focus on the special kind of *Socratic and phenomenological* action research that is needed compare to other more empirical-descriptive research approaches when we are working with existential, ethical and spiritual experiences.

Keywords *spiritual care, palliative research, philosophical counselling, existential phenomenology, action research*

Introduktion

Nærværende artikel omhandler et 3-årigt aktionsforskningsprojekt på Anker Fjord Hospice ved Hvide Sande, der i dets eksperimentelle fase blev udført fra 2011-2014, og var ledet af undertegnede.

Formålet med forskningsprojektet var – i ’sam-tale’, ’sam-skabelse’ og ’sam-undring’ med en pilotgruppe af 10 sygeplejersker, en præst, en psykolog, en musikterapeut samt hospicelederen på Anker Fjord Hospice ved Hvide Sande – at undersøge, om og i så fald på hvilke måde *filosofiske undringssamtaler* omkring livets og dødens større spørgsmål kan kvalificere den eksistentielle og åndelige omsorg på hospice og i palliativt arbejde generelt. Om baggrunden for projektet og en fyldig redegørelse for resultaterne af denne undersøgelse kan jeg henvise til Hansen (2016 – *forthcoming*).

Fokus vil i denne artikel være på forskningstilgangen, altså hvordan man kan forske i eksistentiel og åndelig omsorg, når man ønsker at kvalificere den filosofiske samtaledimension i palliativt arbejde.

Op til i dag har eksistentiel og åndelig omsorg (*spiritual care*) inden for palliativ forskning og i hospice og palliativ praksis generelt primært været et område, som har været dækket af to fagligheder og professioner, nemlig psykologien og teologien¹.

I psykologens rum (evt. suppleret med musikterapeutens) har patienten og den pårørende fået tilbudt forskellige samtale- og kriseforløb af psykologisk og terapeutisk karakter. Hospicepersonalet og palliationsteamet på et hospital eller i hjemmeplejen har kunnet benytte sig af psykologen som supervisor, når det gjaldt ’den svære samtale’ og forskellige former for ’coping’, når mødet med døden og de eksistentielle erfaringer, spørgsmål og forhold også blev noget, som den professionelle i palliationsfeltet fik behov for at tale om.

I præstens rum har patienten og den pårørende fået tilbudt et værested og et samtalerum af religiøs og kontemplativ karakter. Her kan præsten som sjælesørger og den døende bede sammen, udføre religiøse riter og læse tekststykker fra f.eks. Biblen, eller blot være der med patienten eller den pårørende i deres eventuelle dybe eksistentielle og åndelige fortvivlelse, tvivl eller sorg og måske oplevelse af håbløshed eller meningsløshed.

Eksistentiel og åndelig omsorg har i mange år være beskrevet som enten primært en psykologisk-terapeutisk aktivitet, en teolo-

gisk-pastoral aktivitet, eller som en hybrid af disse. Dette er hovedsagelig blevet gjort ud fra en erfaringsvidenskabelig (psykologisk, sociologisk, antropologisk, historisk) og teologisk tilgang (Okon, 2005; La Cour & Hvidt, 2010; Moestrup, 2015).

Hvad der imidlertid er så godt som fraværende i forskningen og i den faglige og professionelle forståelse af eksistentiel og åndelig omsorg i palliation er fokus på *filosofien* som samtalepraksis – hvilket ved nærmere eftertanke kan synes mærkværdigt.

Hvorfor er det kun psykologen og præsten, der træder til, når livets og dødens store spørgsmål rejser sig i det palliative felt?

I over 2500 år har vi ned gennem menneskehedens historie kunnet følge en tredje tilgang – den filosofiske – som i den grad også har været optaget af de store eksistentielle og metafysiske spørgsmål. Det gælder især den del af filosofien også kaldet ’filosofisk praksis’ og den sokratiske samtale- og jordmoderkunst, der fra antikkens syn på filosofi som ’kærlighed til visdom’ og som ’medicin for sjælen’ (Nussbaum 1996) og op til de nyere former for filosofisk vejlednings-praksisser (Hansen 2002) forstår filosofi som en form for livskunst og som en praktisk øvelse i nærvær (Hadot 1995), eller hvad den franske filosof Michel Foucault meget passende har beskrevet som ’etisk selvomsorg’ (Foucault 2007). Etisk selvomsorg betyder en omsorg for, hvordan man konkret i eget liv forsøger at leve på en mere filosofisk og etisk måde, således at ens syn på det gode liv og ens konkrete liv sammen med andre mennesker, dyr og det liv, vi er en del af, indgår i en eksistentiel helhed.

Hvis man derfor vil medtænke den filosofiske samtaledimension og mulighed i den eksistentielle og åndelige omsorg i palliativt arbejde, hvilken forskningstilgang kunne da være relevant at benytte?

Et nærliggende forskningsdesign vil for det første være at foretage en ’state of the art’ over området og en teoretisk analyse af ligheder og forskelle mellem eksempelvis eksistens- og gestaltpsykologiske tilgange til ’den svære samtale’ i palliation og den teologiske og pastorale tilgang til sjælesorg på den ene side – og på den anden side filosofisk vejledning og etisk selvomsorg.

For det andet vil et sådant forskningsdesign også inkludere en empirisk undersøgelse, hvor forskellige former for filosofiske samtalepraksisser afprøves på et hospice eller i andre palliative sammenhænge og dernæst analyseres ud fra nogle fra de delresultater og kategorier, som den teoretiske analyse havde udvundet. Når det

gælder den empiriske undersøgelse vil førnævnte erfaringsvidenskabelige være nærliggende at bruge.

Men netop når man har med ’det eksistentielle’ og ’det åndelige’ at gøre og med den filosofiske erfaring (hvad vil det sige at være filosoferende?) – kan en sådan teoretisk og begrebsanalytisk og erfaringsvidenskabelig og empirisk anlagt undersøgelse måske være problematisk at benytte.

For hvordan måler man på ’det eksistentielle’, ’det åndelige’ og ’det filosofiske’ i en samtale? Hvad er ’det filosofiske’ i grunden? Og hvordan skal man nærmere forstå etisk selvomsorg knyttet til filosofiske samtaler i eksistentiel og åndelig omsorg i en palliativ sammenhæng? Kan disse tre fænomener og erfaringer – den eksistentielle, åndelige og filosofiske erfaring – gøres til gestand for en begrebsanalytisk og erfaringsvidenskabelig undersøgelse, uden at meget væsentlige sider ved disse erfaringer bliver overset? Kræves der måske her en grundlæggende anden forskningstilgang af mere eksistentiel fænomenologisk og hermeneutisk karakter?

Der rejser sig således nogle grundlæggende spørgsmål, som man må forsøge at tage højde for, inden man kan gå i gang med at ville undersøge, på hvilken måde den filosofiske vejleder og samtalepartner kan være en tredje vej og et tredje rum i eksistentiel og åndelig omsorg på et hospice som Anker Fjord Hospice.

I det følgende skal jeg præsentere nogle grundtanker inden for den eksistentielle fænomenologi og filosofiske hermeneutik, som jeg i forskningsprojektet på Anker Fjord Hospice valgte at tænke ud fra. Det førte til udviklingen af et særligt forskningsdesign og en tilgang, som jeg benævner ’sokratisk og fænomenologisk aktionsforskning’ (se også Hansen, 2015a&b).

Enkelt sagt betyder det, at jeg sammen med pilotgruppen som ’medundersøgere’ i projektet udviklede et undersøgelsesfelt og en særlig fælles undringspraksis (”kundsks- og undringsværkstedet”), der på den ene side var stemt i forhold til de *fænomenologiske* kendetegn ved eksistentiel og åndelig omsorg samt, hvad det vil sige at være i en filosofisk undringssamtale. På den anden side bestod undersøgelsesfeltet og undringspraksissen også af nogle ’sokratiske momenter’ og *hermeneutiske* kendetegn, hvor der dels blev spurgt til det almenmenneskelige og universelle i de konkrete fortællinger og dels kritisk, legende og undrende til de tavse antagelser og værdier, som umiddelbart ligger i de fænomeno-

logiske fortællinger og ’stemheder’, som pilotgruppens deltagere kom frem til.

Til sammen gav denne tilgang nogle åbninger, dialoger og indsigter ind i hospice-verdenens livsverden, som generelt kan gøre os klogere på, hvad en filosofisk undrings-samtale kan give, og hvor den kan være relevant at bruge i eksistentiel og åndelig omsorg i palliative sammenhænge.

Artiklen vil også beskrive mere konkret, hvordan jeg faciliterede kundskabs- og undringsværkstedet, og hvordan pilotgruppen oplevede at være i dette projekt, og hvad det kunne bruges til.

Endelig afsluttes artiklen med en kort perspektivering af, hvad denne forskningstilgang og dette kundskabs- og undringsværksted kan bidrage med i forhold til de professionelle og for brugerne på hospice/i det palliative felt og i sundhedsforskning generelt.

At forske i og fra ’erfaringens inderside’

Jeg skal i det følgende vise, hvorfor det kan give mening at skelne mellem en erfaringsvidenskabelig og en kvalitativ forskning, der forsker på ’ydersiden’ og en eksistentiel fænomenologisk og hermeneutisk forskning, der forsker på ’indersiden’ af erfaringen.

Den franske fænomenolog Merleau-Ponty noterer sig følgende:

... de ord, som er mest ladet med filosofi, er ikke nødvendigvis dem, som rummer, hvad de udsiger, men snarere dem som mest energisk åbner sig for Væren, fordi de tættere gengiver helhedens liv og får de sædvanlige indsigter til at ryste, indtil de brister. Det er altså spørgsmålet, om filosofi som genvinding af den rå og vilde væren kan opnås gennem det velformulerede sprogs ressourcer, eller om ikke den må betjene sig af sproget på en måde, der eliminerer dets umiddelbare eller direkte betydningsgivning for at lade det komme frem til, hvad det trods alt vil sige (Merleau-Ponty 1968, 102-3).

At filosofere på denne eksistentielle og fænomenologiske måde er altså at åbne sig for en værenserfaring, som ellers vil have svært ved at blive hørt eller set via klart formulerede definitioner og systematisk og logisk sammenhængende argumentationer, samt via

en sproglighed, der har et *for* sikkert epistemologisk og metodisk greb om tingene eller fænomenerne.

Det handler i stedet om at få disse ’sikkerheder’ til at ”briste”, således at man kan komme i resonans eller dialog med fænomenet, inden det størkner i en bestemt kulturs eller tids sprogdragter og -gestaltninger.

Merleau-Ponty understreger, at det fordrer af fænomenologen, at han eller hun kan høre genklangen af denne værenserfaring (eller ”ontologiske chiffer”), før denne størkner i en konkret empirisk-konstaterbar erfaring. Som Merleau-Ponty skriver:

Den [fænomenologien, FTH] må holde sig tæt til erfaringen, og dog ikke begrænse sig selv til det empiriske, men tilbageføre i hver erfaring det ontologiske chiffer, som har præget den indefra (Merleau-Ponty 1964 [1960], 157).

På tilsvarende vis har Hans-Georg Gadamer (2004 [1960]) inden for den filosofiske hermeneutik øje for de værensmæssige og eksistentielle (og etiske, religiøse / metafysiske og æstetiske) ’sandhedserfaringer’, der overskrider, hvad den systematiske rationelle analyse kan begribe og den metodisk indvundne empiriske undersøgelse kan opfange.

Disse sandhedserfaringer er forbundet eller i resonans med nogle fænomenologiske og hermeneutiske ’inderside-erfaringer’, som, hævder Gadamer, især *filosofien* (eller den filosoferende og undrende erfarings- og spørgeform) og *kunsten* (eller den kunstneriske skabelsesproces og æstetiske erfaring) kan komme i kontakt og dialog med.

Ved siden af den filosofiske erfaring er kunsterfaringen således en indtrængende formaning til den videnskabelige bevidsthed om at erkende sine grænser (Gadamer 2004, 2).

Fra den filosofiske og eksistentielle *undren* og kunstneriske og sanselig stemte *forundring* kan der gøres ’inderside-erfaringer’ af det etiske, det eksistentielle, metafysiske, værensmæssige og æstetiske, som den almindelige natur- og erfaringsvidenskab ikke vil kunne

få fat på gennem det nysgerrige, systematiske undersøgende og kritisk-analyserende blik.

At være i en filosofisk undren og kunstnerisk forundring er således ifølge Gadamer grundlæggende at ankomme til og være i en relation og dialog med verden (eller det pågældende fænomen) på en anden måde, end hvad det epistemologiske og metodiske blik og den hertil knyttede fremgangsmåde tillader.

Natur- og den empiriske erfaringsvidenskab kan, hvis vi følger Gadamer og Merleau-Ponty, kun erkende og afdække den empiriske erfarings yderside.

Når vi altså som udgangspunkt siger – med den filosofiske hermeneutik (her Gadamer) og den eksistentielle fænomenologi (her Merleau-Ponty) – at der er dimensioner og erfaringer ved den eksistentielle og åndelige omsorg på hospice og i palliativt arbejde generelt, der ikke *kan* forstås eller erkendes, afdækkes og evidensbaseres *via* en natur- eller social- og erfaringsvidenskabelig tilgang – hvilke dimensioner og erfaringer kan da disse være i eksistentiel og åndelig omsorg, og hvordan kan man forskningsmæssigt prøve at forstå disse fænomener og forhold i eksistentiel og åndelig omsorg?

Aktionsbaseret fænomenologi og hermeneutik

Et tentativt svar på disse spørgsmål giver jeg ved det igangsatte og fænomenologiske og sokratiske anlagte aktionsforskningsprojekt på Anker Fjord Hospice.

Følger vi Gadamer og Merleau-Ponty, vil store dele af den psykologisk-, sociologisk- eller antropologisk orienterede palliationsforskning og også den såkaldte kvalitative forskning (Brinkmann & Tanggaard 2010) på dette område primært tage sig af yderside-erfaringerne af eksistentiel og åndelig omsorg. Det betyder, at disse erfaringsvidenskaber og den kvalitative forskning, der lægger sig i forlængelse heraf, har deres blik rettet imod de *betingende* forhold, strukturer og årsagssammenhænge af psykologisk, historisk, sociologisk eller antropologisk karakter, der faktisk og observerbart er tilstede, og som skaber rammen, konfigurationen eller det medium, hvorigennem ’det eksistentielle’ og ’det åndelige’ viser sig.

Men én ting er at afdække de betingende forhold, der muliggør en konkret gestaltning af et bestemt fænomen i en bestemt tid, kultur og sproglighed. Her ses erfaringen på ydresiden. Noget andet er

at spørge til ’fænomenet-in-the-moment’, hvordan denne levende erfaring (f.eks. hvordan erfares ’det eksistentielle’ i eksistentiel omsorg?) er, når man *lever* den og er *i* den, altså før erfaringen helt størkner i nogle empiriske og konstaterbare facts eller sociale konstruktioner i den pågældende kultur, perception og sproglighed.

Det er sidstnævnte tilgang, som den eksistentielle fænomenologi og filosofiske hermeneutik er optaget af. Her ses erfaringen fra indersiden.

Når man altså som forsker ønsker at anlægge en forskning, der kan åbne sig for de mere eksistentielle og ontologiske (værensmæssige) sider ved palliativt arbejde, vil en sådan fænomenologisk og hermeneutisk ’inderside-forskning’ være at foretrække.

Men også her er der flere veje at gå².

Jeg skal samle mig om én tilgang, som jeg over de sidste fem år har udviklet (Hansen 2010, 2014, 2015a&b, *forthcoming*).

Kort fortalt arbejder jeg med en ’aktionsbaseret fænomenologi’, eller som jeg almindeligvis benævner det: ’sokratisk og fænomenologisk-orienteret aktionsforskning’.

Grundtanken er, at de øjeblikke, hvor vi er i dialog med væren og mest åbne for den ’sandhedserfaring’ og ’det ontologiske chiffer’, som henholdsvis Gadamer og Merleau-Ponty taler om, er de øjeblikke, hvor vi som mennesker sætter os selv mest på spil eksistentielt set, og hvor handling og tanker i dette øjeblik er som en kentaur. Der opstår da nogle åbninger i det gestalt, der ellers sætter forståelseshorizonten, og det er disse åbninger, der kan fremkalde en sanselig stemt forundring. I den filosofiske undren lytter vi så at sige til efterklangen af disse åbninger, inden de lukker sig igen i bestemte begreber og ord, for derved at kunne tænke indefra eller i kraft af disse åbninger.

Det er det, som Foucault har øje for, når han taler om den filosofiske samtalepraksis og det filosofiske liv som en etisk selvomsorg, der kan bringe os i dialog med væren (se også Hansen 2002, McGushin 2007).

Mit metodologiske spørgsmål har derfor været, hvordan jeg kan vække aktørerne og mig selv som forsker til at leve et ’filosofisk liv’ på og især *med* det pågældende sted og det liv, der udfolder sig der. Hvordan få hospicepersonalet – i lighed med aktionsforskeren – til også at blive en slags fænomenologiske ’med-undersøgere’?

Til forskel fra et almindeligt fænomenologisk anlagt forskningsprojekt, er der i designet af dette forskningsprojekt en aktionsdel, der skal få den fænomenologiske forsker bort fra skrivebordet og ud i et møde med de mennesker og den livsverden, som findes på Anker Fjord Hospice. Det sker ikke på samme måde, som når en etnograf eller en almindelig kvalitativ forsker tager ud i feltet og f.eks. foretager deltagende observationer eller semi-strukturelle kvalitative interviews. Jeg ønskede i forlængelse af Van Manen (1990, 2014) og Halling (2008) at få hospicepersonalet og de livserfaringer og den ’sag’, der er på spil der, i tale og i spil på en anden mere praksis- og dialog-fænomenologisk og sokratiske-undrende måde (Hansen 2015a&b). For pointen er, at når det gælder den slags eksistentielle og ontologiske ’inderside’-erfaringer og indsigter fra feltet, kan disse kun forløses og udtrykkes af praktikerne selv. En sådan ’inderside’-indsigt vil jeg som udefrakommende forsker aldrig kunne få. Jeg kan derimod fungere som en katalysator og ’sokratiske jordemoder’, for at praktikerne begynder at se med det fænomenologiske blik og undrer sig inde fra disse erfaringer, således at praktikerne kan ’føde’ nye indsigter og udtryk for disse eksistentielle og ontologiske erfaringer fra deres professionspraksis.

Aktionen-ind-i-feltet: Kundskabs- og undringsværkstedet

Aktionsprojektet bestod af en pilotgruppe af 14 personer fra Anker Fjord Hospice, og de konkrete træningsmoduler og kundskabs- og undringsværksteder løb over to år. I første omgang var det kun syv i gruppen, der arbejdede med filosofisk vejledning og kundskabs- og undringsværkstedet, som jeg faciliterede. Senere trænede disse syv yderligere syv andre kollegaer op, hvor jeg fulgte som observatør og ’sokratiske provokatør’, dvs. at jeg efterfølgende spurgte på en kritisk-drillende og undringsfremkaldende måde, således at pilotgruppens medlemmer også blev udfordret til at gå dybere og forholde sig kritisk og undrende til deres egne antagelser og tilgange.

Træningsmodulet i filosofisk vejledning og sokratiske samtaleprocesser forløb over tre 2-dages seminarer, og selve kundskabs- og undringsværkstedet løb parallelt over ca. et år, idet pilotgruppens medlemmer på egen hånd og i dialog med mig gennemførte nogle kundskabs- og undringsværksteder, hvor de hver især – på bag-

grund af værkstedernes ’fem momenter’ – skrev et essay, der indeholdt disse fem momenter. Hvert essay gav et særligt indblik i (et ’fænomenologisk snapshot’ af) den livsverden og praksis, som eksistentiel og åndelig omsorg på et hospice er for dem.

Fra tidligere forsøg (Erstad & Hansen, 2013, Hansen, 2014) havde jeg gjort mig erfaringer især med en bestemt form for sokratisk skrive-, refleksions- og samtaleproces, som i dag hedder ’kundskabs- og undringsværkstedet’³.

De fem momenter i kundskabs- og undringsværkstedet er:

1. *Det fænomenologiske moment*: at spørge sig ind i og tænke fra en levet erfaring (også metaforisk beskrevet som ’det fænomenologiske mørkekammer’).
2. *Det hermeneutiske moment*: at lytte efter det universelle og almenmenneskelige i den personlige og konkrete erfaring (også beskrevet som ’det filosofiske lønkammer’)
3. *Det sokratisk-dialektiske moment*: at dekonstruere de givne antagelser og bringe sig i en dybere undren og i spil og på spil i mødet med menneskeheden store fortællinger og undringer (også beskrevet som ’Katedralen’)
4. *Det eksistentielle moment*: at finde sig selv i det sagte, tænkte og gjorde (også beskrevet som ’Hjertekammeret’)
5. *Det phronesiske moment*: at holde undringen i live i hverdagen, således at man fastholder en åbenhed og ’musikalitet’ for øjeblikkets (etisk-eksistentielle) kalden (også beskrevet som ’Geringstedet’, dvs. stedet for de store/dådens handlinger)

Hver af disse momenter er tilknyttet forskellige øvelser og praksisser (se Erstad & Hansen 2013, Hansen 2014, Hansen *forthcoming*).

Man kan starte op på forskellig vis. Enten ved at tage udgangspunkt i en konkret levet erfaring og udvikle filosofiske spørgsmål der fra. Eller fra et begreb og derfra se hvilke livserfaringer, som dette begreb er et udtryk for, og hvilke filosofiske grundantagelser, der ligger i disse livserfaringer.

Ved afslutningen af forskningsprojektet i 2014 havde en personalegruppe på Anker Fjord Hospice selv initieret og ledet et undringsværksted omkring begrebet og fænomenet ’stilhed’ i palliativt arbejde.

Et konkret eksempel på et undringsværksted om stilhed

I det første fænomenologiske moment handlede det således om at finde et ’stilhedsindtryk’ fra egen professionspraksis eller eget liv, som virkelig har gjort et indtryk, og at fortælle det frem på en nænsom måde og med en ’stemme’, der ikke er dokumenterende og rapporterende i sprogform og heller ikke selvrefleksiv og narrativt-konstruerende og ”meningstilskrivende”. I stedet søger vi i den fænomenologiske proces at tune os ind på de sider ved erfaringen, der åbner sig for os, når vi er sanselig stemte og oprigtig forundrede. Her handler det altså ikke om, hvad man objektivt kan konstatere, eller hvad man selv narrativt kan konstruere, men om, hvad der taler til os *fra* dette unikke liv (“Hvad er det, at livet i det her tilfælde, vil fortælle os mennesker?”).

I det konkrete undringsværksted om stilhed var én af livserfaringerne en oplevelse af stilhed i naturen, hvor der ingen menneskeskabte lyde er. I gruppen blev der talt om, at en sådan slags stilhed også kan føles givende i hverdagen i arbejdet med patienterne og de pårørende

Det er tydeligt, at da hospicepersonalet nåede dette niveau i, hvad jeg tidligere beskrev som ’det fænomenologiske’, tonede der ’inder-side’-erfaringer og -indsigter frem, som samtidig også rummede et mere almenmenneskeligt og filosofisk lag om ’det væsentlige’ i disse erfaringer.

Når disse øjeblikke og indfald indfandt sig, begyndte de at lytte til deres egne hverdagerfaringer på en ny måde, som var de samtalepartnere eller malerier, der pludselig begynder at ’sige dem noget’. En af sygeplejerskerne udtrykker det på denne måde i et interview:

Det, som jeg synes også har været rigtigt stort, det er det her med, at ... en berørthed kan rumme så meget. Men at det jo ikke er noget nyt, og at andre har oplevet noget tilsvarende, og at historikere fra gammel tid siger noget om de dybe eksistentielle ting også. Så det at kunne komme fra min oplevede virkelighed og så gå tilbage og sammenholde det med, hvad andre har sagt, dét synes jeg har været meget spændende (Astrid).⁴

I det hermeneutiske moment (også kaldet ”det filosofiske lønkammer”) får de gennem forskellige hermeneutiske øvelser til opgave at reflektere over og føre en indre dialog med sig selv om – gennem bl.a. en essayistisk selvprøvende skrivestil (Bredal 1992, Adorno 1998) – hvilke filosofiske (og ikke psykologiske, sociologiske, kulturelle eller samfundsmæssige) grundantagelser, der tavst bliver taget for givet i den levede erfaring og den fortælling, som de har fremkaldt. Og dernæst handler det om at filosofere kritisk og undrende over disse antagelser for til sidst at udvælge sig et filosofisk undringsspørgsmål.

Eksempelvis var nogle af de udsagn og spørgsmål, der kom op under det hermeneutiske moment i undringsværkstedet om stilhed, udsagn og spørgsmål som: ”Finder man ikke stilheden, finder man tomheden” eller ”Stilheden kan både vække angstfølelse og gøre at man kan mærke sig selv” – så ”Hvornår er stilhed givende, og hvornår er den angstprovokerende? Kan man tale om en givende tomhed? Hvad er det, vi lytter til, når vi er i stilheden, der opleves som givende?”

Det er især her, at den særlige personlige og *filosofiske undren* begynder at dukke frem blandt hospicepersonalet i et undringsværksted. Som en af sygeplejerskerne sagde i et interview, er der noget særligt ved denne filosofiske undringserfaring:

Min fornemmelse er, at undring er noget større, noget overordnet, hvor vi jo kender til psykologiske og terapeutiske refleksioner og faglig sparring. Men i den filosofiske undren, der bliver vi sådan lidt små sammen, og undrer os over noget stort, som vi så prøver at blive nysgerrige på. Og som vi prøver at belyse ud fra med hver vores tilgang til det og måske også med de gamle tænkeres tilgang (Astrid).

I det sokratiske-dialektiske moment (også kaldet ”Katedralen”) får deltagerne til opgave at tage deres lille personlige fortælling og lille personlige filosofiske undren med til et møde med menneskeheds Store Fortællinger og Undringer over det samme tema og den samme undren, som den enkelte deltager har valgt. I mødet med filosofien, kunsten, skønlitteraturen, myter, eventyr eller film og billedkunst, der synes at tale sig ind i forhold til den enkelte delta-

gers personlige fortælling og undren, løftes denne fortælling og undren til større horisonter, der kan opleves som meget givende og tankevækkende.

I det nævnte undringsværksted om stilhed (der kun varede en time og derfor var forkortet til kun det fænomenologiske, det hermeneutiske og phronesiske moment) kunne man eksempelvis være gået videre til filosofien eller til kunsten og skønlitteraturen for at hente inspiration til at få nye tanker og horisonter at tænke med, når det gælder, hvad stilhed egentlig er og kan betyde i menneskelivet. F.eks. kunne deltagerne have taget et eventyr, en film, en roman eller et kunstmaleri, som de oplevede på en eller anden måde talte til den undren og livserfaring, som fortælleren havde givet. På den måde kunne fortælleren modtage forskellige indtryk og inspirationer til videre undren og tænkning. Men oftest blev det til en fælles undren og fælles dialog, da alle i gruppen ofte kan genkende og forbinde sig med disse mere almenmenneskelige og eksistentielle spørgsmål og temaer.

Så det sokratiske-dialektiske og dekonstruktive træk bliver da, at deltagerne sammen ser på disse små og store fortællinger og undringer, og gennem sokratiske spørgeformer og dialektiske greb opmuntrer hinanden til legende at søge modfortællinger, paradokser og uventede og utraditionelle tanker og ideer, der blidt og ofte humoristisk kan ’puffe’ den enkelte ud af ’de klare begrebers og kategoriers komfortzone’, således at en dybere undring og forundring kan indfinde sig. Oftest er det som sagt i dette moment, at deltagerne oplever øjeblikke af ’undringsfællesskaber’, og hvad det vil sige at ’stå i det åbne’.

Som en anden sygeplejerske i et interview udtaler:

Jeg forestiller mig, at vi sidder ved et bord, og så har vi sådan en skål herinde, hvor vi sådan hver især giver til den i forhold til, hvad håb er [det fænomen, de filosoferede over, FTH]. I den sokratiske tilgang synes jeg også, at jeg bidrager med noget og giver noget af mig selv i det – mere end i den psykologiske tilgang, hvor jeg forsøger at finde noget, der kan hjælpe den anden, hvor det lige som er den vej, det skal gives. Men i den sokratiske samtale, der giver vi begge to [sygeplejerske og patient/pårørende, FTH], og tager det med os, som vi hver især så også

kan bruge. Altså, det er sådan, jeg tænker den sokratiske tilgang. Og den tilgang synes jeg bliver mere og mere integreret i mig ... (Tove).

I det eksistentielle moment (”også kaldet ”Hjerterummet”) bliver deltagerne bedt om at forholde sig til, hvor og hvem de (eksistentielt set) selv er i forhold til de mange store, smukke tanker, spørgsmål og idealer, som de i tredje moment blev optaget af.

I dette moment vender de hjem igen i deres eget liv, og denne tilbagevenden sker oftest bedst, hvis man beder deltagerne om at beskrive, hvem og hvor de er nu via nogle mere æstetiske og kontemplative øvelser. Eksempelvis kunne man i undringsværkstedet om stilhed have spurgt deltagerne om, hvordan stilheden havde været til stede i blandt dem i deres egen dialog i kundskabs- og undringsværkstedet. Eller man kunne have bedt dem om at deltage i en meditatív stilhedsøvelse, og så bagefter spørger til fænomenet stilhed, som et levende fænomen for dem.”

En af sygeplejerskerne beskriver i interviewet, hvad den undrings-filosofiske samtale har betydet for hende mere eksistentielt, og hvorfor hun nu oplever en større symmetrisk og værdigere relation mellem hende som professionel og patienten eller den pårørende, når de står med de eksistentielle spørgsmål på en filosoferende måde:

Jeg tror, at filosofien har været med til at give mig lidt mere ’mental robusthed’ i de [eksistentielle og svære, FTH] situationer, fordi jeg skal ikke løse noget for dem. Jeg skal ikke komme med det rigtige svar, og dermed er jeg også fri for at føle, at det gjorde du ikke godt nok, Tove, det er ikke *mit* ansvar, men hvis vi *sammen* kan give hinanden noget... (Tove).

Endelig, som det femte moment (også kaldet ”Gerningsstedet”), samtaler deltagerne om, på hvilken måde og hvor de ser relevansen af de undringer, refleksioner, erfaringer og indsigter, som de mødte undervejs i deres ’sokratiske undrings- og dannelsesrejse’.

Hvilken ’praktisk visdom’ har de taget med fra kundskabs- og undringsværkstedet, som kan være relevant i deres profession og praksis på Anker Fjord Hospice? Hvad skal de eventuelt lave om eller udvikle videre på for bedre at skabe rum for de former for

undringsamtaler og den form for fænomenologisk lytten til egen hverdag, som de har lært her? I centrum for denne dialog står ideen om den praktiske og etisk-eksistentielle dømmekraft (*phronesis*) og dåden. Dåden forstås som det handlingsøjeblik, hvor man i den konkrete situation og relation handlede ud fra en fornemmelse af, hvad situationen eller relationen ’kaldte’ en til på et mere sanseligt og intuitivt og også etisk og eksistentielt plan.

Eksempelvis valgte de i undringsværkstedet om stilhed at knytte de gjorte erfaringer og filosofiske indsigter til den vision og de værdier, som Anker Fjord Hospice overordnet set og på ledelsesplan har. På hvilken måde kan de gjorte tanker få konkret betydning i praksis? I dette undringsværksted endte de med at dvæle ved, hvordan de i hverdagen kunne gøre mere plads for ’den gode stilhed’. Hvordan lærer vi at være i den gode stilhed sammen med patienter og pårørende? Og en svarede, at hun fremover ville have mere fokus på, hvordan stilheden kunne få lov at komme til udtryk ude på stuerne, og hvordan hun selv kunne være medvirkende til, at stilheden fik lov at være der.

Vil den filosofiske undren kunne styrke det sygeplejefaglige og intuitive skøn?

En grundtanke i kundskabs- og undringsværkstedet, som udfoldes i *At undres ved livet afslutning* (Hansen *forthcoming*), er, at den filosofiske undren kan være med til at skabe en større ’forundringsparathed’ og forundringskraft i hverdagen, der også kan gøre den professionelle mere åben for ’kaldet’ i situationen og relationen.

Selv beskriver sygeplejerskerne denne dømmekraft til at høre kaldet i situationen eller relationen som en evne til blot ”at være” frem for bestandig at ville ”gøre” noget med patienten eller den pårørende. Undren styrker, oplever de, denne evne til at være og høre kaldet i situationen. En tredje sygeplejerske siger:

Det fratager jo mig fra et ansvar over at skulle ’gøre noget ved alting’ og reagere på alt det, jeg ser. Kunsten er jo så at skelne mellem, hvad er det forunderlige, og hvad er det, man undres over i det store, og hvad det er, man i det små må gøre sådant rent håndgribeligt og ’gøremæssigt’ (...) For det kan godt være, at det væremæssige lige er

det vigtigste først. Altså det nærvær i, at man har set hinanden, eller at man er der, tilstede (Lotte).

Et kundskabs- og undringsværksted afsluttes med, at deltagerne hver skriver et lille essay på 7-10 sider, der indeholder alle fem momenter. Af disse fine fænomenologiske fortællinger og hermeneutiske undringer og eksistentielle og phronesiske overvejelser forløses der oftest nogle indsigter og indblik i den levede erfaring, som kun den enkelte deltager som sagt kan gøre.

Det oplevede hospicelederen Herdis Hansen som en ny slags faglighed, der bragte dem tilbage til en kerneværdi i deres sygeplejefprofession:

Vi er jo normalt skolet efter en naturvidenskabelig metode, altså at se efter symptomer ud fra observationer og at pleje, behandle og evaluere ud fra dem. Her er det jo en helt anden måde at møde mennesket på, hvor det er *værdier*, der bliver sat i spil i stedet for. Det synes jeg har været stort... [afbryder sig selv, er stille og tænker] ... og så helt personligt, så fik jeg jo løst et dilemma ved at skrive mit essay [hun ler] ... og så dette, at vi hele tiden kom et spadestik dybere ved at blive ved en ganske lille ting [en konkret og enkelt livserfaring, FTH]... (Herdis)

At blive ved en ”ganske lille ting” er netop den fænomenologiske kunst og vanskelighed. Hvordan bliver man ved noget, som man ellers typisk overser, oplever som selvfølgeligt eller banalt, men som ved nærmere dvælen viser sig at stikke dybere, og som berører indsigter og erfaringer af mere almenmenneskelig og etisk-eksistentiel og ontologisk karakter.

At de her har stødt på en anden form for faglighed bliver også bemærket af en fjerde hospicesygeplejerske:

Altså, jeg har skrevet mange opgaver før. Og hér [i dette undringsforløb, FTH] kan jeg mærke, at jeg har *lært* noget af det, noget nyt. Altså igen det med at blive ved med at gå tilbage og genskrive. Det har jeg faktisk brugt i en eksamensopgave på et modul i klinisk vejleder, som jeg har skrevet siden hen. Der skrev jeg blot løs og så lod jeg det

ligge og så gik jeg tilbage og genskrev i det, som vi har lært i undringsværkstedet. Det var en anden måde at få en analyse frem, end vi ellers plejer at arbejde på uddannelserne. Her var jo alt tilladt at skrive. Altså, jeg kunne jo kaste alting op i dette essay. Det kan man jo ikke normalt. Der er det påstand-belæg hele vejen hen. Her [i undringssesayet, FTH] er det spørgsmål, der driver opgaven frem, og det er en anden måde, end jeg har været vant til, og det synes jeg faktisk har været spændende (Anette).

Afrunding

Formålet med denne artikel var at vise, hvorledes man må overveje at anlægge en mere eksistentiel-fænomenologisk og filosofisk hermeneutisk forskningstilgang, hvis man ønsker at komme på ’indersiden’ af erfaringen af, ’det eksistentielle’ og ’det åndelige’ i eksistentiel og åndelig omsorg i palliation, og hvad ’det filosofiske’ i en filosofisk undringssamtale er, og hvor denne tilgang opleves som en værdifuld ’tredje vej’ i eksistentiel og åndelig omsorg.

I artiklen blev det endvidere beskrevet, hvordan jeg konkret valgte at designe et aktionsforskningsprojekt, der inddrager pilotgruppen på en måde, så de også bliver en slags praksisfænomenologer og sokrater i egen livsverden. Via en såkaldt aktionsbaseret fænomenologi og hermeneutisk praksis – kaldet kundskab- og undringsværkstedet med dets fem momenter – fik dette aktionsforskningsprojekt indsamlet og ’fremkaldt’ indsigter og undringer fra disse inderside-erfaringer fra feltet. Analyserne af disse resultater vil man kunne se udfoldet og beskrevet i dybden i bogen *At undres ved livets afslutning* (Hansen *forthcoming*). Her har fokus blot været på forskningstilgangen og fremgangsmåden i kundskabs- og undringsværkstedet.

Som de udvalgte interviews fra pilotgruppen på Anker Fjord Hospice viser, har denne tilgang haft en værdi og relevans i forhold til deres konkrete arbejde i forhold til en afklaring af, hvorledes den filosofiske samtaleform er anderledes og kan være supplerende i forhold til den psykologiske og pastorale samtaleform i eksistentiel og åndelig omsorg i palliativt arbejde. I *At undres ved livets afslutning* kan man yderligere læse om, hvorledes denne filosofiske samtaletilgang har været brugbar i forhold til henholdsvis patienterne, de pårørende, de frivillige og ikke mindst det palliative team selv. I

nærværende artikel har jeg blot nævnt ét fund, nemlig at den filosofiske undringssamtale tilsyneladende *kan* fremme og styrke de palliative medarbejderes forundringsparathed og evne til at stå i det åbne – og være frem for at gøre – og dermed også styrke deres mere intuitive og faglige skøn og gehør for, hvad det er i øjeblikket, som de ’kaldes’ til at gøre (se også Hansen, 2015c).

Hvis jeg til sidst skulle komme med en mulig perspektivering af resultaterne af dette projekt, vil jeg knytte an til kvalitetsdiskussionen i sygehusvæsenet som sådan.

Når vi ønsker at arbejde forskningsmæssigt med etik og eksistens i regi af sundhedsforskningen, kunne det være interessant i fremtiden at undersøge, hvordan denne forundringsparathed og evne til at stå i det åbne og lytte fra disse værensmæssige ’åbninger’, også kan være relevant og kvalificerende i forhold til at styrke kvaliteten af det kliniske og intuitive sygeplejefaglige skøn (dømmekraften) som sådan i de mellem menneskelige og eksistentielle og etiske relationer og situationer i sygeplejen som sådan.

Her vil en sådan fænomenologisk og sokratiske forskning være oplagt at benytte sig af, når man i fremtiden vil blive bedre til at indkredse, hvad det er den sundhedsprofessionelle ’indefra’ egen livsverden erfarer som *kvalitet* i professionen, særligt når det gælder de etiske og eksistentielle aspekter af enhver sundhedspraksis og professionalitet.

Referencer

- Adorno, T. (1998). ”Essayet som form.” *Passage*, Vol. 28/29 (årg. 13), s. 101-113.
- Bredal, B. (1992). *Humanist til hest. En bog om Michel de Montaigne*. Aarhus: Samleren.
- Brinkmann, S. & Tanggaard, L. (2010). *Kvalitative metoder*. Kbh.: Gyldendal Akademisk.
- Erstad, I. & Hansen, F.T. (2013)(red.). *Kunnskapverkstedet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Foucault, M. (2001). *Fearless Speech*. Los Angeles: Semiotext(e).
- Foucault, M. (2005 [1982]). *The Hermeneutics of the Subject*. New York: Palgrave Macmillan.
- Gadamer, H.-G. (2004 [1960]). *Sandhed og metode*. Aarhus: System Academic.

- Hadot, P. (1995). *Philosophy as a Way of Living*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Halling, S. (2008). *Intimacy, Transcendence, and Psychology*. New York: Palgrave Macmillan.
- Hansen, F.T. (2002). *Det filosofiske liv*. (Phd-afhandling). Kbh.: Gyldendal.
- Hansen, F.T. (2008). *At stå i det åbne. Dannelse gennem filosofisk undren og nærvær*. Kbh: Hans Reitzel.
- Hansen, F.T. (2014). *Kan man undre sig uden ord?* Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Hansen, F.T. (forthcoming). *At undre sig ved livets afslutning. Filosofiske samtaler om livet og døden i palliativt arbejde*. Kbh: Akademisk forlag. (Forventes udgivet primo 2016).
- Hansen, F.T. (2015a – in print). "Det sokratiske forskningsinterview". In: *Metodefetichisme. Kvalitative metoder på afveje?*, J. Møller, S. Bengtsen & K. Munk (red.). Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Hansen, F.T. (2015b – in print). "The Philosophical Practitioner as a Co-Researcher." In: *Practicing Philosophy*, Amir, L. & Fatic, A. (eds.). Cambridge: Cambridge Scholars Press.
- Hansen, F.T. (2015c). "Hvad er det, vi lytter til, når vi svarer på situationens eller relationens 'kalden'? efterskriftartikel i John Shotter, *Bevægelige verdener*. København: Forlaget Mindspace.
- Herholdt-Bomholdt, S. & Hansen, F.T. (2013). "Filosofisk vejledning i klinisk praksis". In: *Læring i og af klinisk praksis*, S. Glasdam & S. Hundborg (red.). København: Nyt Nordisk Forlag, Anorلد Busck, s. 177-194.
- La Cour, P. & Hvidt, N.C. (2010). "Research on meaning-making and health in secular society: Secular, spiritual and religious existential orientations" *Social Science & Medicine*, Vol. 71, No. 7, pp. 1292-1299.
- Merleau-Ponty, M. (1964). *Signs*. Evanston Illinois: Northwestern University Press.
- Merleau-Ponty, M. (1968). *The Visible and Invisible*. Evanston, Illinois: Northwestern University Press.
- McGuirk, J. & Methi, J. (2014)(red.). *Praktisk kunnskap og profesjonsforskning*. Trondheim: Fakkbokforlaget.
- McGushin, E. (2007). *Foucault's Askesis. An Introduction to the Philosophical Life*. Evanston, Illinois: Northwestern University Press.

- Moestrup, L. (2015). *I dødens nærvær. En kvalitativ undersøgelse af, hvordan patienter på hospice og deres pårørende forholder sig til eksistentielle aspekter af livet og døden*. (Phd.-afhandling). Odense: Syddansk Universitet.
- Nussbaum, M. (1996). *The Therapy of Desire. Theory and Practice in Hellenistic Ethics*. New Jersey: Princeton University Press.
- Okon, T. (2005). ”Spiritual, religious, and existential aspects of palliative care”, *Journal of Palliative Medicine*, Vol. 8, No. 2, s. 392-414.
- Van Manen, M. (1990). *Researching Lived Experience*. London: Alt-house Press.
- Van Manen, M. (2014). *Phenomenology of Practice*. Walnut Creek, CA: Left Coast Press.

Notes

- 1 For en ’state-of-the-art’ på det område, se (Hansen *forthcoming*)
- 2 For en udmærket oversigt, se van Manen (2014).
- 3 Se også Herholdt-Bomholdt & Hansen (2013) for en beskrivelse af kundskabs- og undringsværkstedet brugt i klinisk sygeplejepraksis.
- 4 Samtlige citater fra interview med sygeplejersker på Anker Fjord Hospice er at finde i bogen *At undres ved livets afslutning* (Hansen *forthcoming*).